

SAVIKAINOS ESMĖ IR SUDETIS

V KONSTANTINAVICIUS

Zymią vietą ekonominėje teorijoje užima savikainos ekonominė kategorija. Nagrinėjant reprodukcijos procesą, gamybos priemonių atstatymą, gamybinį vartojimą, būtiną darbo sąnaudas, prekęs sąnaudas, prekęs vertes sudedamąsias dalis, visuminį visuomeninį produktą, kainų nustatymo problemas,— visur tenka su šia kategorija susidurti, ją naudoti ir ja remtis. Be savikainos, kaip ekonominės kategorijos, teisingo, moksliskai pagrįsto apibrėžimo, be jos ribų nustatymo ir išlaidų, įeinančių į jos sudėtį, išaiškinimo neįmanomas visų minėtų ekonominių reiškinių bei santykių nuoseklus nagrinėjimas ir dėsningumų šioje srityje nustatymas.

Ūkinės veiklos praktikoje gamybos sferoje savikaina visuotinai naudojama kaip ekonominis rodiklis. Savikainos rodiklis įeina į kiekvienos gamybos įmonės rodiklių sistemą. Ir nors įmonėse, perėjusiose į naują planavimo, ekonominio skatinimo sistemą, savikainos rodiklis yra nebe direktyvinis, tačiau „savikainos rodikliui turi būti skiriamas ypatingas dėmesys įmonės techniniame, pramoniniame ir finansiniame plane“ [2, p. 16]. Kiekvienos gamybos įmonės pelną sudaro skirtumas tarp pajamų iš realizuotos produkcijos ir tos produkcijos pilnosios savikainos. TSKP XXIV suvažiavimo Direktyvose nurodyta, kad reikalinga „didinti produkcijos savikainos mažinimo vaidmenį, formuojant pelną“ [3, p. 66]. Pagal pagamintos produkcijos faktinės savikainos dydį sprendžiama apie gamybos efektyvumą. Atliekant ūkinės veiklos analizę, pagrindinis dėmesys skiriamas produkcijos savikainai, aiškinamas darbo priemonių, darbo objektų ir darbo jėgos naudojimo efektyvumas. Savikainos rodiklis pritaikomas kapitalinių įdėjimų efektyvumui, naujos technikos įdiegimo tikslingumui nustatyti. Vidutinė produkcijos savikaina sudaro pagrindą, kuriuo remiantis, apskaičiuojamos kainos.

Tuo būdu, savikainos, kaip ekonominės kategorijos ir kaip rodiklio, pritaikymas yra platus. Tačiau ekonomistų tarpe dėl savikainos apibrėžimo ir jos sudėties vieningos nuomonės nėra. Ekonominėje literatūroje pastebimas įvairus šios kategorijos supratimas ir nevienodas išlaidų, įeinančių į savikainos sudėtį, traktavimas. Įvairių autorių teiginiai minėtų klausimų yra skirtingi ne tik savo forma, bet daugeliu atvejų iš esmės vienas kitam prieštarauja. Neturint vieningo požiūrio į savikainos esmę bei sudėtį, susidaro sąlygos atsirasti klaidoms, planuojant, apskaičiuojant ir analizuojant šį rodiklį. Todėl tikslinga yra išnagrinėti įvairius požiūrius ir išaiškinti esančius juose prieštaravimus. Žemiau pateikiami trys labiausiai būdingų ir paplitusių savikainos apibrėžimų pavyzdžiai:

1. Produkcijos savikaina yra tiesioginės įmonės išlaidos, susijusios su produkcijos gamyba ir realizavimu, išreikštos pinigine forma [10, p. 953].

2. Savikaina yra atsiskyrusioji vertės dalis, apjungianti pinigine forma išreikštą sunaudotų gamybos priemonių vertę ir būtinuoju darbu sukurtą vertę. Savikaina yra ne techninis apskaitinis rodiklis, o socialinės gamybos ekonominė kategorija, išreiškianti gamybinius santykius tarp įmonių ir visuomenės. Teigti, kad savikaina yra įmonės išlaidos gamybai ir realizavimui, yra neteisinga, nes šiuo atveju savikaina atplėšiama nuo vertės ir pabrėžiama tik išviršinė savikainos pasireiškimo forma [7, p. 187].

3. Savikaina sudaro dalį vertės ir pasireiškia kaip jos atsiskyres elementas, charakterizuojantis įmonės išlaidų produkcijos gamybai ir realizavimui sumą [8, p. 346].

Nesunku pastebėti, kad antrasis apibrėžimas priešpastatomas pirmajam ir jį paneigia. Pateiktas prierasas rodo pirmojo apibrėžimo netikslumą — savikainos atplėšimą nuo vertės. Trečiasis apibrėžimas apjungia bei suderina savyje pirmąjį ir antrąjį apibrėžimus, ir, tuo būdu, jokių prieštaravimų tarp jų nenurodo.

Pažymėtina, kad pirmiau pateikti savikainos apibrėžimai parinkti ne atsitiktinai, — jie atstovauja trimis įvairiems ekonomistų požiūriams į savikainos, kaip ekonominės kategorijos, esmę. Todėl ekonominėje literatūroje pateikiamus savikainos apibūdinimus, atitinkamai nurodytiems pavyzdžiams, galima suklasifikuoti į tris grupes: savikaina yra atsiskyrusioji vertės dalis ($c+v$) pinigine forma; savikaina su verte nesiejama, o apibūdinama kaip įmonės išlaidos produkcijai gaminti ir realizuoti; apjungiami pirmasis ir antrasis apibrėžimai, laikantis nuomonės, kad jie vienas kitam neprieštarauja. Kiekvienas šių apibrėžimų turi skirtingą pagrindą, siekia skirtingų tikslų, taigi toks nuomonių įvairumas rodo, kad, aiškinant savikainos kategoriją, dar nėra prieita vieningos išvados.

Vadovautis savikainos apibrėžimu, išeinant iš vertės, ir laikyti, kad savikaina susidedanti iš gamybos priemonių ir būtinojo darbo sąnaudų, paneigiant antrąjį apibrėžimą, — reiškia likti tokiaime abstrakcijos lygyje, kuris egzistuoja virš ūkinės veiklos praktikos ir tikrųjų ekonominių santykių pasireiškimo formų. Kaip žinoma, tuo tarpu dar nėra rasta galimybių apskaičiuoti visuomeniškai būtinas darbo sąnaudas — vertę. Tuo pačiu neįmanoma apskaičiuoti produkcijos savikainą, kaip vertės dalį ($c+v$), kad ir pinigine forma. Praktiškai gamybos priemonių kainos dažniausiai skiriasi nuo tikrosios jų vertės, o darbininkų darbo užmokestis nesutampa su būtinojo produkto verte. Vadinasi, tokia savikaina, kuri susideda iš vertės dalies ($c+v$) pinigine forma, praktiškai neegzistuoja, negali būti apskaičiuojama ir ja negalima operuoti kaip ekonominiu rodikliu. Tačiau vis dėlto ūkinėje praktikoje savikainos rodiklis gamybos sferoje labai plačiai taikomas ir apskaičiuojamas. Būtent, remiantis antruoju jos apibrėžimu, kad savikaina yra įmonės išlaidos produkcijos gamybai ir realizavimui.

Tačiau iš to, kas pasakyta, negalima daryti išvados, kad vertės dalis, susidedanti iš gamybos priemonių ir būtinojo darbo sąnaudų ($c+v$), nėra verta dėmesio, kad ji neturi nei praktinės bei teorinės reikšmės, nei jokie sąryšio su savikaina. Anaiptol. Tik šių vertės dalių tinkamas išaiškinimas ir jų pasireiškimo formų nustatymas duoda raktą savikainos esmei išaiškinti ir jai apibūdinti. Be to, nereikia pamiršti, kad, norint išaiškinti reiškinio esmę, jį būtina atsieti nuo jo pasireiškimo formų, o tos formos, būdamos dialektiniame prieštaravime su turiniu, dažnai rodo iškreiptą esmės vaizdą.

Kaip jau minėta, ūkinei praktikai labiau tinka apibrėžimas, nustatantis savikainą, kaip įmonės išlaidas gamybai ir realizavimui. Tačiau kai toks savikainos apibūdinimas nesusiejamas su verte ir priešpastatomas pirma-

jam apibrėžimui, tai nebelieka pagrindo savikainos ekonominei esmei išaiškinti ir jos riboms nustatyti. Įmonės išlaidos gamybai ir realizavimui gali būti įvairios ir įvairiai gali būti suprantama jų sudėtis. Planavimo ir apskaitos praktikoje viena dalis įmonės išlaidų įskaitoma į produkcijos savikainą, o kita dalis, apskaičiuojama ir apskaitoma atskirai nuo savikainos, padengiama pelno sąskaita. Kad visose įmonėse vienodo pobūdžio išlaidos atsispindėtų savikainos sudėtyje, būtina patikslinti įmonės išlaidas gamybai ir realizavimui, centralizuota tvarka nustatant griežtą šių išlaidų nomenklatūrą. Kai dėl pramonės įmonių, tai toks patikslinimas pateiktas Pagrindiniuose produkcijos savikainos pramonės įmonėse planavimo, apskaitos ir kalkuliavimo nuostatuose [5, p. 6]. Nuostatuose nurodyta, kad į produkcijos savikainą įskaitomos gamybos paruošimo išlaidos, tiesiogiai su gamyba susijusios išlaidos, gamybos valdymo technologijos ir gamybos tobulinimo, darbo sąlygų gerinimo, realizavimo išlaidos [5, p. 6]. Be to, čia pateikiamas išlaidų, įeinančių į produkcijos savikainą, grupavimas pagal elementus ir išlaidų straipsnius, smulkiai apibūdinant kiekvieną elementą ir straipsnį [5, p. 10—36]. Savikainos sudėtyje statyboje reglamentuoja pagrindiniai kapitalinių įdėjimų ir statybos bei montavimo darbų savikainos apskaitos nuostatai. Kitose materialinės gamybos šakose taip pat turimi atitinkami normatyviniai aktai, nustatantys įskaitomų į produkcijos savikainą išlaidų ratą. Nuostatai įvairioms gamybos šakoms, ruošiami ir išleidžiami atitinkamų žinybų, turi savo specifiką, pritaikomi kiekvienos žinybos praktiniams poreikiams ir nurodo nevienodą produkcijos savikainą sudarancių išlaidų sudėtį. Be to, išleistuose nuostatuose per ilgesnį laiką išaiškėja nemaža trukumų, jie ima nebepatenkinti naujų liaudies ūkio poreikių ir todėl turi būti keičiami naujais nuostatais, kuriuose neretai nustatoma kitokia savikainos sudėtis, negu buvo nurodyta senesniuose.

Tuo būdu, praktiškai produkcijos savikainos turinys nustatomas administracine tvarka ir taip pat administracine tvarka keičiamas. Tokia savikainos ribų laisvo kaitaliojimo galimybė susidaro dėl tos priežasties, kad remiamasi apibrėžimu, nusakančiu savikainą, kaip įmonės išlaidas gamybai ir realizavimui, neturint savikainos sudėties ribų nustatymo kriterijaus. Todėl toks savikainos apibrėžimas, atsietas nuo pirmojo apibrėžimo (išeinant iš vertės) ir priešpastatytas pastarajam, negali patenkinamai kinti savikainos, kaip ekonominės kategorijos, esmės.

Trečiasis savikainos esmės apibrėžimas netinkamas dėl to, kad jis sutapatina, susieja drauge dvi visiškai skirtingas sąvokas. Vertės dalis, susidedanti iš sunaudotų gamybos priemonių ir būtinojo darbo sąnaudų, yra ne tas pat, kas įmonės išlaidos gamybai ir realizavimui. Vadinasi, negalima sakyti, kad antroji apibrėžimo dalis paaiškintų pirmąją, veikiau atvirkščiai, o tai gali nukreipti klaidinančiu keliu. Vertė, taigi ir sudėtinės dalys yra abstrakcijos, kurios naudojamos, tyrinėjant gamybinius santykius atitrauktai nuo jų pasireiškimo formų, grynu pavidalu. Tuo tarpu įmonės išlaidos gamybai ir realizavimui kiekvienu atveju pasireiškia įvairiais konkrečiais dydžiais, kuriuos apsprendžia gamybos sąlygų įvairumas. Be to, įmonės išlaidų gamybai ir realizavimui suma, apskaičiuota, remiantis veikiančiomis kainomis, kiekybės atžvilgiu nesutampa su sunaudotų gamybos priemonių ir būtinojo darbo sąnaudomis, nes vertė yra visuomeniškai būtinos darbo sąnaudos, o įmonės išlaidos — individualios ir nuo konkrečių sąlygų priklausančios. Ir dar, praktiškai jokios įmonės išlaidų, apskaitomų savikainoje, sudėtis niekada nesutampa su gamybos priemonių ir būtinojo darbo sąnaudomis.

Ekonominėje literatūroje aptinkami mėginimai dar kitaip apibrėžti savikainą. Pavyzdžiui, I. Lamikinas nurodo, kad savikaina susideda iš

gamybinių ir negamybinių išlaidų, kurios pasireiškia socialistinių įmonių gamybos kaštų pavidalu ir sudaro atskirų produkcijos rūšių savikainos elementus [4, p. 15]. Gamybinėmis išlaidomis autorius vadina produkcijos vertės, sukurtos būtinuoju darbu, sumą ir gamybos procese sunaudotų materialinių priemonių vertę, o negamybinėmis išlaidomis — tą visuomeninio produkto dalį, kuri sukurta pridedamuoju darbu [4, p. 15] Nors I. Lamikino savikainos apibrėžimas iš esmės skiriasi nuo visų trijų pirmiau nurodytų apibrėžimų, tačiau vis dėlto nėra pagrindo pripažinti jį kaip teisingai išaiškinantį savikainos esmę. I. Lamikinas savikainą aiškina, remdamasis sudedamosiomis vertės dalimis, sutapatindamas vertę su savikaina. Jei gamybinės išlaidos atitinka sunaudotų materialinių priemonių vertę ir būtinąjo darbo sąnaudas, o negamybinės — pridedamąjį darbą, tai visų šių išlaidų suma sudaro pilnąją produkto vertę, o jei visa tai išreikštume pinigine forma, tai gautume produkto kainą. Tuo būdu, apibrėžiant savikainą, neaišku, kuo ji skiriasi nuo vertės ir kainos, taigi savikainos kategorija praranda savarankiškumą.

Literatūroje dažnai savikaina socializmo sąlygomis apibūdinama pagal analogiją su K. Markso „Kapitalo“ III tome nagrinėjama kapitalistiniais gamybos kaštais. Pavyzdžiui, B. Ošarovskis, remdamasis K. Markso nurodymu, kad „kapitalistiniai gamybos kaštai <...> yra prekės vertės sudėtinė dalis, kuri padengia prekei gaminti sunaudotą kapitalą, ir, antra, pati ši prekės vertės sudėtinė dalis egzistuoja tik dėl to, kad anksčiau ji yra egzistavusi kaip panaudotų gamybos elementų, gamybos priemonių ir darbo, kaštai“ [1, p. 31], teigia, kad tokios išlaidos panaudotiems gamybos elementams sudaro socialistinėje visuomenėje materialinį savikainos kategorijos pagrindą, jos esmę, kad čia iš prekinės vertės išsiskiria tam tikra jos dalis sunaudotoms gamybos priemonėms atstatyti, darbo jėgos sąnaudoms gamybos procese padengti, atlyginti už darbą [6, p. 6]. Iš to, kas pasakyta, atrodo, reikėtų savikainą apibūdinti kaip dalį vertės, tačiau autorius laikosi trečiojo (pagal mūsų klasifikaciją) apibrėžimo, sutapatindamas pirmąsias dvi prekinės vertės dalis su įmonės išlaidomis gamybai ir realizavimui [6, p. 12].

Cia būtina atkreipti dėmesį į K. Markso panaudotos kapitalistinių gamybos kaštų kategorijos esmę ir jos taikymo sferą. K. Marksas, „Kapitalo“ III tome nagrinėdamas kapitalistinius gamybos kaštus, priešpastato juos kapitalisto pelnui ir aiškina pridedamosios vertės virtimo pelnu ir pridedamosios vertės normos virtimo pelno norma procesą. Analizuodamas kapitalistinius gamybos kaštus, K. Marksas abstrahuojasi nuo konkrečių gamybos sąlygų, nagrinėdamas juos grynu pavidalu ir tardamas, kad gamyboje dalyvauja tik kapitalistų ir darbininkų klasės, kad gamybos priemonių kainos atitinka jų vertes ir darbo užmokestis sutampa su būtinąjo darbo sąnaudomis. Realiai egzistuojančiame kapitalistiniame ūkyje visų minėtų sąlygų nėra ir todėl tikrosios kapitalistų gamybos išlaidos visada skiriasi nuo kapitalistinių prekės gamybos kaštų. Tuo būdu, jeigu jau pasinaudojama kapitalistinių prekės gamybos kaštų kategorija savikainos esmei išaiškinti, tai būtina turi būti laikomasi visų pirmiau nurodytų prielaidų. O tai jau veda mūsų klasifikacijoje nurodyto pirmojo savikainos apibrėžimo. Kadangi socializmo sąlygomis kapitalistų klasės nėra, tai paprastai sakoma, jog kapitalistiniai gamybos kaštai išreiškia antagonistinį prieštaravimą tarp kapitalistų ir darbininkų klasės, o socializmo sąlygomis savikaina atspindi draugiško darbo žmonių bendradarbiavimo santykius. Tai ir sudaro esminį skirtumą tarp šių dviejų ekonominių kategorijų. Nėra abejonės, kad toks skirtumas tarp jų yra, tačiau tai ne vienintelis skirtumas. O tai galima išaiškinti tik tada, kai yra išaiškinta pačios savikainos esmė ir nustatytos jos ribos.

Iš visų pirmiau pateiktų samprotavimų galima prieiti išvada, kad daugelis ekonominėje literatūroje naudojamų savikainos kategorijos apibrėžimų prieštarauja vienas kitam, turi nemažą trūkumą, duodančių pagrindą vienai ar kitaip juos kritikuoti, ir nepateikia priimtino, moksliškai pagrįsto savikainos kategorijos išaiškinimo. Kiekvienas nurodytų apibrėžimų apibūdina savikainą vienašališkai, vienu aspektu ir tuo būdu neteikia pilno vaizdo apie šį ekonominį reiškinį, nušviesdamas tik tam tikrą jo dalį. Tačiau negalima sakyti, kad minėti apibrėžimai visiškai neatspindėtų savikainos kategorijos esmės ir būtų neteisingi, aiškinant vieną arba kitą jos pusę. Klaidingi jie tampa tik tada, kai pateikiami izoliuotai vienas nuo kito, kai vienas jų laikomas esant vieninteliu teisingu, o kiti atmetami, kaip jam prieštaraujantys ir neteisingi. Tokiais atvejais užmirštama apie dialektinį daiktų ir reiškinų savitarpio sąryšį, jų vienybę bei prieštaravimą ir nukrypstama į metafizinio pobūdžio samprotavimus. Tik marksistinės dialektikos metodas įgalina teisingai įžvelgti reiškinį vienybę, jų vidinį prieštarumą, išaiškinti jų esmę, pasireiškimo formas ir vystymosi dėsningumą. Klasikinis gamybos kaštų kapitalizmo sąlygomis išnagrinėjimas yra pateiktas K. Markso „Kapitale“ K. Marksas, pradėdamas nagrinėti tai, kas abstraktu, ima palaipsniui gvildinti tai, kas konkrečiu,— tyrinėja gamybos kaštus įvairiuose abstrakcijos lygiuose ir įvairiais aspektais, sujungdamas pagaliau visa tai į vieną išbaigtą sistemą. Tad K. Markso naudojamas dialektinis metodas taikytinas ir gamybos kaštų kategorijai socializmo sąlygomis nagrinėti, savikainos kategorijos esmę išaiškinti.

Remdamasis K. Markso metodu, savikainos kategorijos esmę socializmo sąlygomis mėgina išaiškinti A. Fabričnovas 110, p. 14—17) Autorius nurodo, kad K. Marksas sąvoką „gamybos kaštai“ naudoja įvairiuose abstrakcijos lygiuose: 1) tikrieji gamybos kaštai, kaip viso suvartoto darbo kiekis; 2) kapitalistiniai gamybos kaštai, kaip kapitalo sąnaudos; 3) gamybos kaštai gamybos kainos sudėtyje; 4) individualinės funkcionuojančio kapitalisto gamybos išlaidos, arba įmonininko išlaidos, praktiškai vadinamos savikaina 19, p. 16—17). Savikainos kategorijos ekonominė esmė išaiškinti A. Fabričnovas taiko ketvirtąją gamybos kaštų atmainą — individualines funkcionuojančio kapitalisto gamybos išlaidas. Autorius teigia, kad tokias reiškinų paviršiuje esančias įmonininko išlaidas K. Marksas nagrinėja „Kapitalo“ III tome, priskirdamas joms ne tik pastoviojo ir kintamojo kapitalo sąnaudas, bet ir kai kurias pridėdamosios vertės dalis (palūkanas už kapitalą, rentą ir t. t.). Iš to daroma išvada, kad neteisinga esą apriboti savikainos sudėtį vien tik sunaudotų gamybos priemonių ir būtinojo darbo verte ir kad tam tikrų pridėdamosio produkto dalių įjungimas į jos sudėtį visada esąs pateisinamas ir pagrįstas. Tokia išvada, apibrėžiant savikainą, turi principinę reikšmę ir todėl čia tikslinga išsiaiškinti, ar iš tikrųjų K. Marksas į kapitalisto gamybos kaštus įjungia pridėdamosios vertės dalis.

„Kapitalo“ III tomo pradžioje, pirmojo skyriaus pirmąjį skirsnį K. Marksas specialiai skiria kapitalistinių gamybos kaštų nagrinėjimui. Čia jie tyrinėjami savo grynu pavidalu, abstrahuojantis nuo daugelio konkrečių gamybos sąlygų, ir apibūdinami kaip kapitalisto pastoviojo ir kintamojo kapitalo sąnaudos. Jokios pridėdamosios vertės dalys į šiuos gamybos kaštus neįjungiamos. Pagal A. Fabričnovą, individualinės funkcionuojančio kapitalisto gamybos išlaidos, praktiškai vadinamos savikaina, aprašomos „Kapitalo“ III tomo penkiasdešimtajame skirsnyje. Tam pagrįsti A. Fabričnovas pateikia keletą ištraukų iš atskirų „Kapitalo“ vietų, kur, esą, K. Marksas tam tikras pridėdamosios vertės dalis traktuoja kaip gamybos kaštų elementus ir kad nenutrūkstama jų reprodukcija esan-

ti visai neabejotinas faktas. Jei pažiūrėti į atskirus sakinius izoliuotai, atitrauktai nuo konteksto, tai tikrai galima aptikti „Kapitale“ vietų, kur tokios pridėdamosios vertės dalys, kaip palūkanos ir renta, įjungiamos į įmonininko gamybos kaštų sudėtį. Yra ten, pavyzdžiui, toks teiginys: „Kad ir kaip palūkanų dydis svyruotų, jis vis dėlto kiekvienu momentu ir kiekvienam kapitalistui yra tam tikras dydis, kuris jam, atskiram kapitalistui, įeina į jo gaminamų prekių gamybos kaštus“ [1, p. 443]. Panašiai apibūdinama ir žemės renta (ten pat). Bet negalima pamiršti tai, kad čia K. Marksas rašo apie konkurencijos sukuriamą regimybę, kad palūkanos ir renta tik atrodo kapitalistui esančios jo gamybos kaštų dalimis ir kad atskiras kapitalistas tai tik anticipuoja kaip neabejotiną faktą. Aiškindamas šią klaidinančią, apgaulingą regimybę, K. Marksas pateikia mokslškai pagrįstą ir jokių abejonių nekeltantį išaiškinimą: palūkanos ir renta yra tam tikros pridėdamosios vertės arba pelno dalys, kurias kapitalistas įmonininkas priverstas atiduoti skolinamojo kapitalo ir žemės savininkams ir į tikruosius gamybos kaštus jokios įtakos jos neturi. Dėl to, kad įmonininkui jos atrodo esančios gamybos kaštai, tikrasis ekonominis jų turinys nepasikeičia: palūkanos, renta ir įmonininko pelnas susiformuoja iš vieno ir to paties pagrindo — pridėdamosios vertės ir išreiškia santykius tarp įvairių kapitalo savininkų. Todėl mes negalime sutikti su A. Fabričnovo teigimu, esą „Kapitalo“ III tome nagrinėjamos individualinės kapitalisto gamybos išlaidos, praktiškai vadinamos savikaina. Taigi susidariusi reiškinii klaidinanti išviršinė regimybė negali būti naudojama mokslškai pagrįstam savikainos ekonominės kategorijos išaiškinimui. Tai, kas atrodo funkcionuojančiam kapitalistui įmonininkui ir teikia jam iškreiptą vaizdą apie reiškinii esmę, netinka ekonominiams santykiams tarp socialistinių įmonių apibūdinti. Socializmo sąlygomis visuomenė yra įgalinta pažinti ekonominių reiškinii esmę, vystymosi dėsningumus. Todėl liaudies ūkis reguliuojamas, ne stichiškai veikiant ekonominiams dėsniams, ne vadovaujantis jų apgaulingomis pasireiškimo formomis, o remiantis, sutinkamai su šių dėsnii reikalavimais, mokslškai pagrįstu jų esmės pasireiškimo formų išaiškinimu.

Mes laikomės tos pozicijos, kad savikaina yra socializmo kategorija ir todėl ji iš esmės skiriasi nuo K. Markso apibūdintų kapitalistinių gamybos kaštų. Tačiau, kaip jau minėta, tai neturi būti kliūtimi, naudojant K. Markso metodą savikainos kategorijai išaiškinti. Ir būtent čia yra itin įsidėtinus „Kapitalo“ III tome pateiktas prekės gamybos kaštų sąvokos taikymo sferos apibrėžimas. „Prekės gamybos kaštai jokiū būdu nėra tokia rubrika, kuri figūruoja tik kapitalistinėje sąskaityboje. Šios vertės dalies atsiskyrimas praktiškai nuolat jaučiamas tikrojoje prekių gamyboje, nes < . > už padengtus prekės gamybos kaštus nuolat reikia vėl pirkti gamybos elementus, suvartotus jai pagaminti“ [1, p. 26]. Prekinė gamyba egzistuoja taip pat ir pirmojoje komunistinės visuomenės fazėje, todėl čia taip pat naudojama ir taikoma prekės gamybos kaštų kategorija. Prekių gamintojai — socialistinės įmonės — už padengtus prekės gamybos kaštus turi kas kartas iš naujo pirkti gamybos elementus. Kiekviename gamybos cikle sunaudotų gamybos priemonii vertė ir būtinojo darbo sąnaudos apsprendžia pagamintos prekės gamybos kaštų dydį. Į prekės gamybos kaštų sudėtį įeina sudaiktinto darbo sąnaudos ir sąnaudos tos gyvojo darbo dalies, kuri sukuria būtinaįj produktą. Pridėdamasis darbas kuria pridėdamąjį produktą ir kartu su minėtais prekės gamybos kaštais sudaro tikrąją prekės vertę.

Kaip prekės vertė nesgzistuoja grynu savo pavidalu, taip ir prekės gamybos kaštai betarpiškai savo pavidalu — visuomeniškai būtinomis darbo sąnaudomis — nepasireiškia ir, tuo būdu, negali būti išmatuojami. Taigi ga-

mvbos kaštų kategorija yra viena iš politinės ekonomijos mokslo kategorijų. Jos nagrinėjimas turi būti atliekamas viename abstrakcijos lygyje su grynosiomis pajamomis. Socialistinės įmonės sukurto produkto vertė susiskaldo į dvi dalis: prekės gamybos kaštus ir grynąsias pajamas, kurios, savo ruožtu, dalijasi į įmonės ir centralizuotas grynąsias pajamas. Pasinaudojant K. Markso metodu — pereinant nuo abstraktaus prie konkretaus, — prieinama prie minėtų produktų vertės dalių pasireiškimo formų. Įmonės grynosios pajamos pasireiškia įmonės pelno forma, kuris, savo ruožtu, naudojamas įmonės fondams sudaryti, kapitaliniams įdėjimams finansuoti ir t. t. Centralizuotos grynosios pajamos sudaro centralizuota tvarka finansuojamų priemonių bendriems visuomenės poreikiams patenkinti šaltinį ir įmonėje pasireiškia mokėjimų į biudžetą forma.

Socialistinės įmonės prekės gamybos kaštai pasireiškia įvairiomis jos daromomis gamybos išlaidomis, kurias apsprendžia trys darbo momentai: pats darbas, darbo priemonės ir darbo objektai. Darbo panaudojimas reikalauja darbo užmokesčio mokėjimo, darbo priemonių gamybinis vartojimas pasireiškia pagrindinių fondų amortizacijos forma, darbo objektų — žaliavų ir medžiagų — išlaidomis. Visos šios su produkcijos gamyba susijusios išlaidos įeina į produkcijos savikainos sudėtį ir apsprendžia jos dydį. Tuo būdu, savikaina socializmo sąlygomis yra socialistinės įmonės prekės gamybos kaštų pasireiškimo forma. Socialistinės įmonės gamybos kaštai, susidedantys iš sunaudotų gamybos priemonių vertės ir būtinojo darbo sąnaudų, pasireiškia šias vertės dalis atitinkančiomis išlaidomis. Atsižvelgiant į visa tai, lieka teisingas ir priimtinas apibrėžimas, kad savikaina yra įmonės išlaidos produkcijos gamybai ir realizavimui. Tačiau, kaip pasakyta pirmiau, izoliuotai, atitrauktai nuo prekės gamybos kaštų negaunamas patenkinamas jos esmės išaiškinimas. Todėl minėtas apibrėžimas yra mums priimtinas, ne atskirai paėmus, o glaudžiamie sąryšyje su įmonės gamybos kaštų kategorija.

Įmonės gamybos kaštai ir savikaina yra dialektinėje vienybėje ir prieštaravime. Iš vienos pusės gamybos kaštai pasireiškia savikainos forma, iš antros — savikainos ribas apsprendžia gamybos kaštų sudedamosios dalys. Produkcijos savikaina kiekvienu konkrečiu atveju apskaičiuojama, išmatuojama piniginiu matu, tuo tarpu gamybos kaštais galima operuoti tik abstrakčiuose tyrinėjimuose. Gamybos kaštų kategorija, leidama giliau įsiskverbti į reiškinio esmę, įgalina išaiškinti jos pasireiškimo formas. Antra vertus, konkrečių pasireiškimo formų tyrinėjimas teikia medžiagos gilesniam jos esmės pažinimui. Kartu su tuo, gamybos kaštų kategorija yra dialektiniame prieštaravime su savikaina — jos tarpusavyje nesutampa nei kokybiškai, nei kiekybiškai. Savikaina niekada nėra lygi sunaudotų gamybos priemonių ir būtinojo darbo vertei, nes pastarųjų vertę apsprendžia visuomeniškai būtinos darbo sąnaudos, o savikainą — konkrečios įmonės išlaidos. Be to, savikainos dydžiai turi įtakos gamybos priemonių kainos, amortizacijos normos ir darbo užmokesčio tarifai.

Svarbiausia čia yra tai, kad šitokiu būdu suprantant savikainą, surandamas pagrindas jos riboms nustatyti, o šis pagrindas, savo ruožtu, įgalina nustatyti, kurios išlaidos įmonėje turi būti įskaitomos į produkcijos savikainą ir kurios — atvirkščiai — su savikaina nieko bendra neturi. Jei mes pripažįstame, kad savikainoje pasireiškia gamybos priemonių sunaudojimas ir būtinojo darbo sąnaudos, tai, planuodami ir apskaičiuodami savikainą, priviolome į ją įskaityti šias vertės dalis atitinkančias išlaidas. Šiuo atveju mūsų uždavinys yra užtikrinti, kad į savikainą nepatektų pridedamojo produkto sąskaita padengiamos išlaidos ir kad kainos, tarifai bei amortizacijos normos būtų maksimaliai priartintos prie visuomeniškai būtinų darbo sąnau-

dų. Kuo sėkmingiau šis uždavinys bus išspręstas, tuo savikainos rodiklis sudarys teisingesnę ir tikslesnę vaizdą apie įmonės gamybos išlaidas.

Visiško sutapimo tarp įmonės gamybos kaštų ir savikainos niekada negali būti, lygiai taip pat, kaip tarpusavyje nesutampa prekės vertė ir jos kaina. Tačiau, lygiai kaip kainai keliamas maksimalus atitikimo visuomeniškai būtinoms darbo sąnaudoms reikalavimas, taip ir savikainai būtina kelti maksimalaus atitikimo gamybos kaštams reikalavimą. Gamybos kaštai — tai orientyras, kuriuo vadovaujantis, įmanoma susigaudyti įvairiose įmonių gamybos išlaidose ir sugrupuoti jas į moksliskai pagrįstą sistemą.

Vilniaus valstybinis
V. Kapsuko universitetas
Buhalterinės apskaitos katedra

Redakcinei kolegijai
įteikta
1972 m. gruodžio mėn.

LITERATURA

1. K. Marksas. Kapitalas. T. III. Vilnius, 1959.
2. Apie pramonės valdymo gerinimą, pramoninės gamybos valdymo tobulinimą ir jos ekonominio skatinimo stiprinimą. TSKP CK rugsėjo (1965 m.) Plenumo medžiaga. Vilnius, 1965.
3. TSKP XXIV suvažiavimo direktivos dėl 1971—1975 metų TSRS liaudies ūkio penkmečio plano. Vilnius, 1971.
4. И. А. Ламыкин. Экономическая эффективность комплексного решения сельскохозяйственных проблем. М., 1968.
5. Основные положения по планированию, учету и калькулированию себестоимости продукции на промышленных предприятиях (утверждены 20 июля 1970 г.). М., 1970.
6. Б. Я. Ошаровский. Издержки производства в социалистическом обществе. Прибыль предприятий. Киев, 1970.
7. Политическая экономия социализма, под ред. Алексеева. Минск, 1967.
8. Политическая экономия социализма. М., 1971.
9. А. Фабричный. Издержки производства в Экономические науки, 1971, № 8.
10. Экономическая энциклопедия. Т. II, М., 1964.

K. Маркса.

СУЩНОСТЬ И СОСТАВ СЕБЕСТОИМОСТИ

В. КОНСТАНТИНАВИЧЮС

Резюме

Значительное место в экономической теории занимает категория себестоимости. Показатель себестоимости в хозяйственной практике находят обширное применение. Но в определении сущности себестоимости еще нет достаточной ясности. Разные экономисты объясняют сущность этой экономической категории неодинаково: одни, исходя из стоимости товара, считают, что себестоимость — это обособившаяся часть стоимости, состоящая из стоимости израсходованных средств производства и стоимости необходимого труда, другие указывают, что себестоимость — это затраты предприятия на производство и реализацию продукции, третьи совмещают первое и второе определение.

Каждое из этих определений, взятое в отдельности и противопоставленное друг другу, не позволяет в достаточной мере раскрыть содержание и сущность себестоимости в условиях социалистического общества. Отсутствие единого понятия категории себестоимости не позволяет установить критерий для определения границ себестоимости и круга затрат, входящих в ее состав.

Для выяснения сущности категории себестоимости в условиях социализма следует руководствоваться указанием К. Маркса, что издерж-

ки производства товара не являются такой рубрикой, которая фигурирует только в капиталистическом счетоводстве; определение этой части товара практически постоянно ощущается в действительном товарном производстве. Значит категория издержек производства существует также в социалистическом обществе. Себестоимость же объясняется как форма проявления издержек производства социалистических производственных предприятий. Издержки производства и себестоимость рассматриваются в диалектическом единстве и противоречии. Главное, что дает такое толкование себестоимости, так это критерий для определения ее границ затратами средств производства и необходимого труда. Руководствуясь им, следует состав затрат, входящих в себестоимость, максимально приблизить к издержкам производства. Чем успешнее данная задача будет решаться, тем показатель себестоимости будет точнее отражать действительные затраты на производство товара.